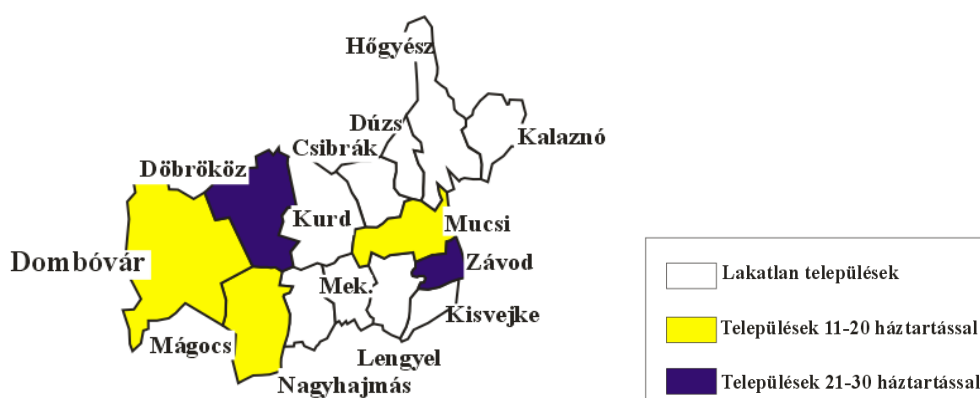

A XVIII. századi telepítések korszaka

Somogy megyét Tolnával és Baranyával együtt előszeretettel emlegetik Sváb Törökországgként (SchwäbischeTürkei). Az elnevezés valószínűleg a XIX. század közepéről származik. Egyes vélemények szerint a magyarok kezdték a Balaton – Duna – Dráva által határolt térséget így hívni az elszenvedett pusztítások miatt Törökországnak, aztán ez az elnevezés származott át az ide érkező németekre (Holder, G. 1931).

Tolna és Baranya megye az ország más déli fekvésű vármegyéihez hasonlóan óriási népességvesztést szenvedett el a török hódoltság, a felszabadító háborúk, majd végül a Rákóczi-szabadságharc idején. Tolna vármegyének a XV. században még 561 db települése volt, ebből a XVII. század végére csupán 45 helység maradt meg, magyarok jobbára csak a Sárköz mocsárvilágában éltek (Bellér B. 1981).

A XVIII. század elejének népesedési viszonyainak rekonstruálásánál megkerülhetetlen Acsády I. alapműve. (Acsády I. 1896). Adatai alapján Tolna megyében nagyon sok lakatlan hely volt a korszakban, főleg a Tolnai-Hegyhát, a Völgység, s a megye északi részén voltak elnéptelenedett falvak. Acsády művében már német háztartásokat is feltüntet, még ha azok nem is nagy számban fordulnak elő. Tolnában 178, Baranyában 131 német háztartás akadt akkoriban. 10 baranyai, s 15 tolnai falu tartalmazott német lakosságot, jelen tanulmány falvai közül Závod szerepelt a németek által lakottak között 25 fővel, amely a kor népsűrűségét tekintve jelentékenynek mondható (Acsády I. 1896).

1. ábra A tanulmány településeinek lakossága 1720-ban

Forrás: Acsády I. (1896)

A szláv népeket nagyon gyakran maga a török telepítette a Dél-Dunántúlra, aztán a felszabadító háborúk idején Szlavóniába, főleg Verőce megyébe menekültek. A Rákóczi-szabadságharc alatt a rácok szembe fordultak a magyar felkeléssel, s ezért visszaszivárgásuk főleg 1711 után kezdődött meg, elsősorban a mai Baranya megye területére (Szenyéri Z. 2004., Szita L. 1996).

A megyék vérveszteségeit a XVIII. század elején a szervezett telepítések és az öntevékeny betelepülés pótolta. A szervezeten mozgatott, tehát toborzott lakosságot túlnyomó részben a németek jelentették. A befogadást főleg a főnemesek kezdeményezték.

A tolnai telepítő arisztokraták közül ki kell emelni Mercy grófot, hiszen több mint tucatnyi falu neki köszönheti a betelepített német lakosságát. A lotharingiai eredetű családból származó, rendíthetetlen császári hűségű tábornok érdemei elismeréséül kiemelkedő jelentőségű megbízatásokat kapott az udvartól, többek között ő lett a Bánát újratelepítésének felelőse. Mindez nem akadályozta meg Mercyt abban, hogy a potenciális új munkaerő egy részét saját Tolna megyei birtokára irányítsa át (Szita L. 1996).

A gróf Venzel Zinzendorftól, Schilson bárótól, a Székely családtól vásárolta meg 1722 után a tolna megyei birtokainak jelentős részét. Megelőzte korát felvilágosult felfogásával, azzal, hogy sok protestánst, főleg lutheránust fogadott be falvaiba. A belső villongások megelőzése, a könnyebb irányítás érdekében igyekezett egy településen belül nyelvi és vallási szempontból homogén lakosságot kialakítani. (Szita L. 1996.). Több vizsgált településünk sorsa is szorosan összekapcsolódott Mercy céljaival.

A telepítések Schmidt J. kutatásai alapján elsősorban Felső-Hessenből történtek meg. Ő volt az, aki nyelvjárási kutatásai alapján nagyon sok falu esetében azt is bizonyította, hogy a németiség konkrétan melyik németországi településről érkezhetett, ill. utalt arra, hogy a belső vándorlások mely települések között teremtettek közvetlen kapcsolatot. Kurd először inkább magyar településnek számított, s evangélikus lakosságot bocsátott ki. Többen kerültek innen Mekényesre, amely életében döntő szerepet játszottak az 1735-ben Gyönkből Zombán át ide került, szintén felső-hesseni gyökerű telepések. Kalaznó tulajdonosa a XVII. század végén Széplaki Bottka Ádám volt, tőle 1700-ban Zinzendorf vette meg a falut, majd szintén 1722-ben lett itt Mercy a tulajdonos. A falu lakói Rieth, A. közlése alapján nassau eredetűek (Rieth, A. 1927., közli Szita L. 1996.).

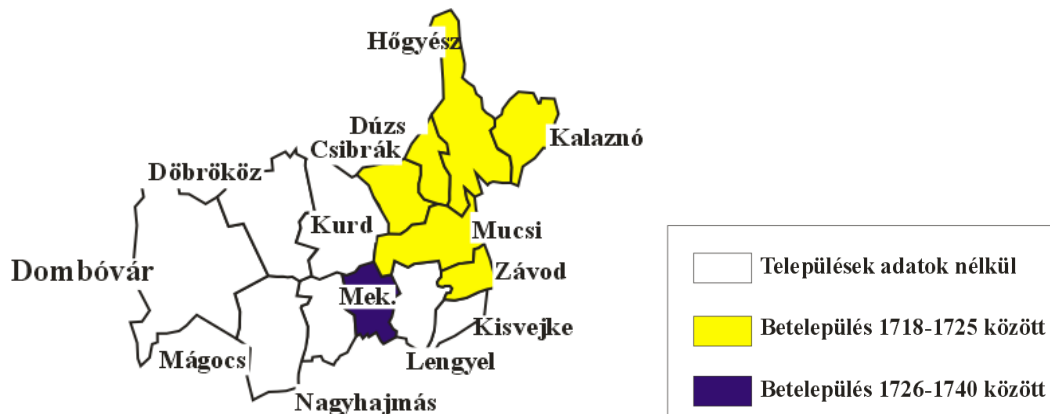
A főurakon kívül egyébként Baranya és Tolna megyében is jelentős szerepet játszott a telepítésekben a katolikus egyház. Tolnában a szekszárdi apátság, a másik megyében pedig a pécsi püspökség és a pécsváradi apátság szerepvállalása volt jelentős. A betelepítések mögött, ez Mercy tevékenységénél is jól látszott, az a cél állt, hogy szorgos, megbízható, megfelelő mezőgazdasági kultúrával rendelkező munkaerőt találjanak. A fejlettebb gazdasági ismeretekkel – a háromnyomásos gazdálkodás módszerével – rendelkező külföldi munkaerő jótékony jelentőségét a szakirodalom is hangsúlyozza (Tafferner, A. 1988).

Természetesen azt nem lehet állítani, hogy a németek katolikus hite, politikai megbízhatósága semmilyen szerepet sem játszott a befogadásukban (Aschauer, W. – Heller, W. 1990).

A telepítések időbeli szakaszaival is többen foglalkoztak az említett szerzők közül. Weidlein J. 1718-1725 közé helyezi Závod, Kalaznó, Csibrák és Hőgyész betelepülését. Dúzs szerinte 1742-1745 között kapta német lakosságát. Steinsch I. is több tucat tolnai és baranyai település esetében közöl adatokat a jövevények érkezéséről.

Vizsgált településeink közül Weidlein adataihoz képest csak Dúzs esetében térnek el az ő adatai a betelepülés éveit illetően, mert ő e falu esetében is 1718-1725 közé teszi a német telepések érkezését. Mucsiról van ugyanilyen keltezésű adata, míg Mekényes német

betelepülését 1726 és 1740 közé teszi (3. ábra, Weidlein J., 1937., Steisch I. 1942.) Mágocsról, Nagyhajmásról és Kurdról egyik forrás sem közölt pontos adatokat.

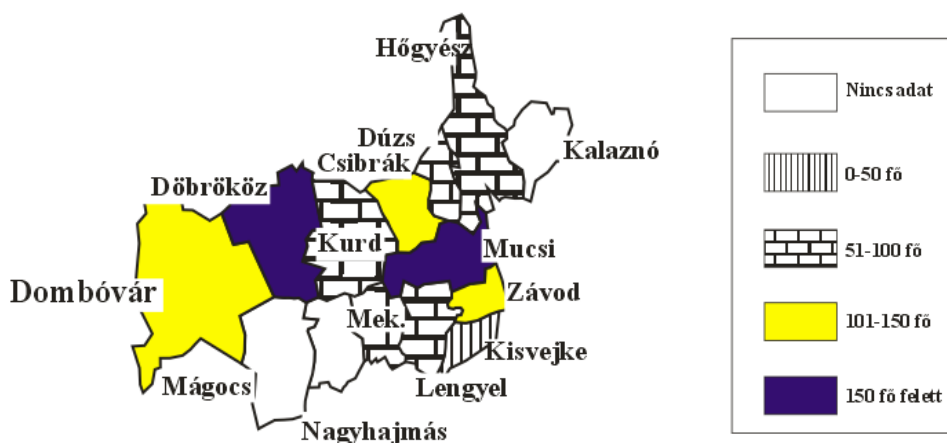
3. ábra Németek betelepülésének időbeli szakaszai a vizsgált tolnai és baranyai településekben

Forrás: Weidlein J. (1937), Steisch I. (1942)

Az érkezettek számát nehéz megállapítani, bár sok esetben a kiválasztottak engedéllyel érkeztek, s őket kistára vették, innen megtudhatjuk, hogy esetleg honnan vándoroltak be (Allinger J. 1991.). Megfelelő feljegyzések hiányában, főleg az először érkezett idegeneknél nagy segítséget nyújthatnak a dűlőfelosztások, de a későbbi érkezetteknel ezt sem lehet alkalmazni, mert ők általában csak töredéktelkeket kaptak, nem egész dűlőket (Weidlein J. 1937). Egész Magyarországra vonatkozóan 1723-1726 között 10-15 ezer, 1763-1768 között 25 ezer, 1769-1773 között 19 ezer, végül 1787-1787 között 22 család érkezhetett. csak Baranya és Tolna megyék területén 1767 körül 75 ezer német származású lakos élhetett (Die Donauschwaben 1987).

Závod, Kalaznó, Csibrák, Högyész több forrás által megerősítetten németek által benépesítve gyakorlatilag teljesen új alapításúaknak tekinthető falvak. De a XVIII. században emellett folyamatos volt az átszivárgásuk az eredetileg magyarok és délszlávok lakta településekre, így megváltozott azok nemzetiségi összetétele (Hartmann, R. 1935). A belső vándorlásokat okozhatta az ígért kedvezmények elmaradása, a protestánsok és a katolikusok közötti ellentét, utóbbi különösen akkor lehetett éles probléma, ha a katolikus vallású tulajdonos nem tűrte meg birtokain az evangélikusokat vagy a reformátusokat. Több kutató felhívja a figyelmet a németek körében általános elsőszülöttségi öröklési rend következményeire, hiszen a fiatalabb fiúgyermek migrációval igyekeztek egy új településen földhöz jutni (Szita L. 1996., Fata M. 1997.)

Kurd betelepülésének sajátosságait Szita L. mellett egy másik szerző is részletezi. A falu eredetileg magyarok és szerbek által lakott volt, de a szakadati, diósberényi és kisdorogi betelepülők teljesen átalakították a lakosság nemzetiségi összetételét. A XVIII. században már egyértelműen német településnek tarthatjuk (Hartmann, R. 1935). Az 1767-es úrbérrendezés alkalmával felvett adatok még nem teljesen azt az etnikai összetételt mutatják, mint a későbbi források. De Tolna megye középső részén, vizsgált falvaink környezetében már kialakulóban volt egy összefüggő német településterület.

4. ábra A németek lélekszámának alakulása a vizsgált tolnai és baranyai településeken 1767-ben

Forrás: Steinsch I. (1942)

A XVIII. század végén, II. József által végrehajtott általános népszámlálás adatai alapján Baranya népsűrűsége 30-35, Tolnaé pedig 35-40 fő/km² volt (Thirring G. 1938). Mai mércével ezek az adatok nem tarthatók még közepesnek sem, de tekintve azt, hogy Dél-Dunántúl gyakorlatilag a lakatlanság állapotából indult, nagyon jelentős a gyarapodás. A többi dél-dunántúli és dél-alföldi, tehát hódoltságai megyék átlaga ennél még alacsonyabban alakult (25 fő/km² alatt). Baranya és Tolna nagyobb népsűrűsége tehát egyértelműen a németek nagy arányú befogadásával magyarázható.

A vizsgált települések etnikai térszerkezete a XVIII. század végén

A korszak etnikai térszerkezetének pontos megállapításához egyértelmű adatok nem állnak a kutatók rendelkezésére. Különböző adatsorok kombinálásával azonban lehetséges egy viszonylag árnyalt kép kialakítása a vizsgált térség etnikai összetételére vonatkozóan.

A XVIII. század végén keletkezett Korabinsky, J. M. (1786) földrajzi, történelmi lexikona és Vályi A. (1796-1799) betűrendes helységnévtára. Az előbbi forrás alig használható, hiszen nagyon kevés konkrét megállapítást, s még kevesebb olyan adatot tartalmaz, amely bármely számszerűséget tükröz. Általában a vallási összetételre vonatkozóan van utalás, pl. Dombóvár és Hógyész a szerző szerint katolikus települések.

Vályi András Magyar országnak leírása, c. több évig írt monumentális összefoglaló munkája jóval több egyértelmű adatot közöl Tolna és Baranya megyék településeiről. A lakosság vallási és nemzetiségi hovatartozása mellett a birtokosok nevét is tartalmazza a mű. A későbbi etnikai összetétel már jól kirajzolható az adattár alapján, bár vannak olyan helységek, ahol a szerző későbbi ismereteink tükrében meglepő megállapításokat tesz.

Településneve	Vallás	Etnikai összetétel	Birtokos
Csibrák	r. katolikus	tót	Jeszenszky
Dombóvár	r. katolikus	magyar	herceg Esterházy
Döbrököz	r. katolikus	magyar	herceg Esterházy
Dúzs (Dus)	r. katolikus	magyar	gróf Apponyi
Hajmás (Nagy és Kis)	r. katolikus	magyar	egyházi tulajdon
Hógyész	r. katolikus	-	gróf Apponyi
Kalaznó	r. katolikus	német	gróf Apponyi
Kurd	r. katolikus	magyar	herceg Esterházy
Lengyel	r. katolikus	német	gróf Amadé
Mágoacs	r. katolikus	magyar-német	egyházi tulajdon
Mekényes	„lakosai többfélék”	német	herceg Esterházy
Mucsi	r. katolikus	német	gróf Apponyi
Vejke (Kis és Nagy)	r. katolikus és „másfélék”	-	gróf Apponyi
Závod (Zavad)	r. katolikus	német	gróf Apponyi

1. táblázat Tolna és Baranya megyei települések vallási és etnikai összetétele a XVIII. század végén Vályi A. helységnévtára alapján
Forrás: Vályi A. (1796-1799)

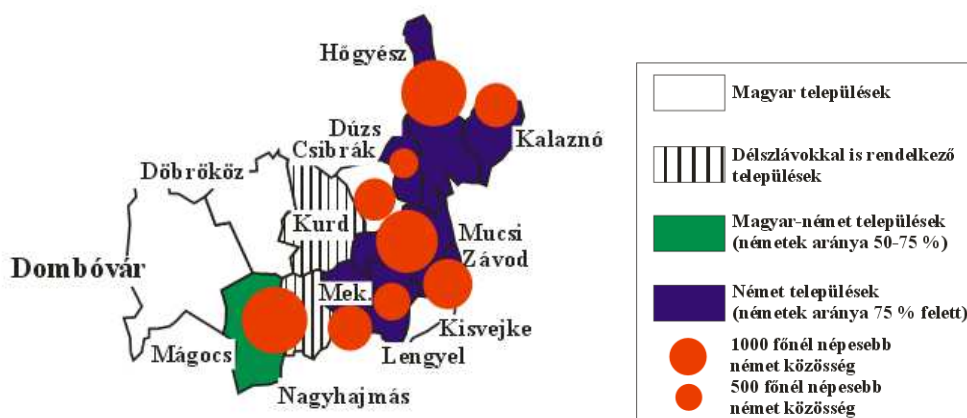
Korabinsky és Vályi munkájának hiányosságai és ellentmondásai miatt két másik forrást használnak inkább a kutatók ahhoz, hogy rekonstruálják a XVIII. század végének etnikai térszerkezetét. Elsődleges kiindulási pontként a *Lexikon universarum regni Hungariae lorocum populorum anno 1773 officio te confectum (továbbiakban: Lexikon locorum)* kínálkozik. Ezt a kútfőt lehet egyesíteni az első, II. József idején 1784-1787 között megtartott népszámlálás konkrét adataival (Danyi D. – Dávid Z. (szerk.) 1960). A módszer nem újkeletű, az etnikai földrajzi szakirodalomban találkozhatunk az alkalmazásával (2. táblázat, Bottlik Zs. 2000).

Település neve	Vallás (Lexikon I.)	Etnikai összetétel (Lexikon I.)	Létszám (1784-1787)
Csibrák	-	német	651
Dombóvár (mezőváros)	r. katolikus	magyar	1468
Döbrököz (mezőváros)	r. katolikus	magyar	1909
Dúzs (Duss)	-	német	307
Hógyész (mezőváros)	r. katolikus	német	1673
Kalaznó (Kaláznó)	-	német	799
Kisvejke	-	magyar	804
Kurd	-	magyar-szláv	732
Lengyel	-	német	507
Mágoacs	r. katolikus	magyar-német	2553
Mekényes	-	német	755
Mucsi	r. katolikus	német	1501
Nagyhajmás	-	horvát	830
Závod (Závod)	r. katolikus	német	934

2. táblázat Tolnai és baranyai települések vallási és nemzetiségi összetétele a XVIII. század végén

Forrás: Lexikon locorum (1773), Danyi D. – Dávid Z. (szerk.) (1960)

Nehéz helyzetben vagyunk, ha két forrás adatait kartogramon kívánjuk ábrázolni. El kell döntenünk, hogy a homogénnek tekintett településeken hány százalékosnak értékeljük a németek arányát. Úgy véljük, hogy mindenképp 50 % felett volt az arányuk, de valahol a 75 % környékén lehetett a tényleges részarányuk. A szakirodalom arányuk 50-75 %-os feltüntetését ajánlja (BottlikZs. 2000). Ugyanakkor a szakember is úgy értékelte, hogy a tényleges arány 60-70 %-ot jelenthetett legalább. E vélemény alapján a felületi térképet úgy szerkesztettük meg, hogy a német minősítésű falvakban 75 % feletti az ő számarányuk. A kétnyelvű településeken a németeket 50-75% közé taksáltuk, míg a hármas etnikumú helységeken 33.3 %-kal számoltunk.

6. ábra Dombóvár környéki települések etnikai szerkezete és német lakosság aránya és lélekszáma a vizsgált településeken a XVIII. század végén

Forrás: Lexikonlocorum (1773), Danyi D. – Dávid Z. (szerk.) (1960)

A XVIII. század végi népszámlálási adatok alapján a 14 vizsgált helység teljes lélekszáma 15.423 fő volt. Az adatok megfelelő interpolálását elvégezve megállapítható, hogy közülük 7.242 fő, tehát a teljes lakosság 47 %-a tartható németnek. Az arány talán azért tűnik egy kicsit a vártnál alacsonyabbnak – hiszen 8 falu teljesen német többségű -, mert Döbrököz és Dombóvár magas magyar lakossága ellensúlyozza a többiek német többségét.

Az összesített adatok azt igazolják, hogy Baranyában jóval kevertebb nemzetiségi struktúra alakult ki. A szlávok (szerbek és horvátok) szerepe önállóan is jelentősebb, tehát számos olyan település keletkezett, amely döntően csak általuk benépesített volt. Sok volt az olyan falu is, ahol németekkel éltek együtt, ill. nagyon jelentős arányt képviseltek a háromféle nemzetiség által lakott helységeken. Tolna megyében jóval nagyobb volt a német elem szerepe, ugyanakkor a teljesen magyarok által lakott falvak súlya is jelentősebb volt. Nyilván 14 település esetében nem várható el az a változatosság, amely megyei szinten, de figyelemre méltó, hogy ezek is ötféle csoportba oszthatók be. Mágocs a maga magyar-német minősítésével, s nagy lélekszámával okozta azt, hogy ennyire kimagasló ennek az adatnak a nagysága. Az is jól látszik, hogy összességében a németek aránya lényegesen felülmúlta a Tolna megyei átlagértéket.

A vizsgált települések etnikai térszerkezete a XIX. század közepén

A kor német nemzetiségének vizsgálatához Fényes E. geográfiai szótárát választottuk kiindulási alapként. A szerző adatai nem mindig következetesek, minősítései alapján mégis jól lehetett a településeket csoportosítani (Szenyéri Z. 2008). A korszakra vonatkozóan létezik még Hornyánsky, V. (1858) lexikona is, amely az 1850-es osztrák irányítású népszámlálás adatainak felhasználásával készült. Mivel azonban a minősítéseken, vallási megoszláson túl Fényesnél egzaktabb adatokat ő sem állapított meg, inkább az utóbbi művét vettük alapul. Fényes adatai az 1840 körüli állapotokat tükrözik (Dávid Z. 1980).

Fényes általában közli a település összlakosságát, méghozzá a legtöbbször felekezetek szerinti bontásban, s ad valamilyen minősítést is, sokszor utalva a vegyes összetételre is. Néhány falunál előfordulhat, hogy minden konkrét adat hiányzik (Szenyéri Z. 2004). Szerencsére a tanulmány témájához tartozó összes település esetében vannak egyértelmű adataink.

Település neve	Vallás, létszám	Etnikai minősítés
Csibrák	800 katolikus	német
Dombóvár (mezőváros)	1200 katolikus, 80 zsidó	magyar
Döbrököz (mezőváros)	2500 katolikus	magyar
Dúzs (Duss)	360 katolikus	német
Hógyész (mezőváros)	1984 katolikus, 9 evang., 630 zsidó	német
Kalaznó (Kaláznó)	850 evang., 8 katolikus, 20 zsidó	német
Kisvejke	830 katolikus, 20 evang., 12 zsidó	német
Kurd	1250 katolikus	magyar
Lengyel	580 katolikus, 7 evang.	német
Mágoocs	3138 katolikus, 147 evang., 140 zsidó	német-magyar
Mekényes	1028 katolikus	német
Mucsi	1588 katolikus, 3 zsidó	német
Nagyhajmás	699 katolikus, 351 evang.	német-magyar
Závod (Závord)	932 katolikus, 8 zsidó	német

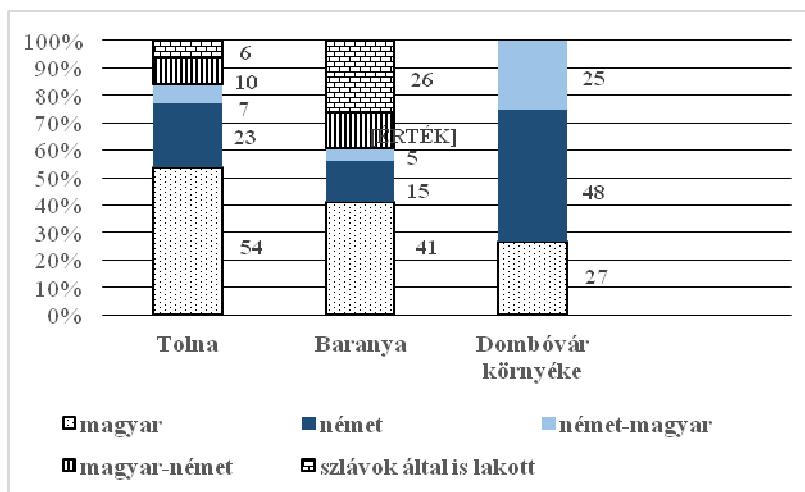
3. táblázat Dombóvár környéki települések nemzetiségi és vallási összetétele a XIX. század közepén

Forrás: Fényes E. (1851)

A legnehezebb helyzetben épp a német-magyar és a magyar-német falvak vizsgálatakor vagyunk, hiszen vallási azonosság esetén lehetetlen a pontos arányokat megállapítani. Mágoocsan erősödhetett a német jelleg, de a 147 evangélikus léte ezt önmagában még nem igazolja. Nyelvi szempontból a zsidóság többsége még biztosan nem asszimilálódott a XIX. század közepén, ők is elvileg beletartozhattak a németek közé jiddis nyelvváltozatuk miatt, de a lakosság kiemelkedő többségét jelentő katolikusok között is bőven kellett németeknek lenniük. Nagyhajmás ilyen összetétel mellett némileg könnyebben magyarázható, hiszen az evangélikusok itt nagyobb arányt képviseltek, s ők biztosan a német nemzetiségűek közé tartoztak. Azonban, ha elfogadjuk, hogy a németek többségben lehettek, akkor a katolikusok között itt is nagy létszámban kellett lenniük (4. táblázat).

Dombóvár és Döbrököz Fényes idejében is gyakorlatilag színmagyar településeknek számítottak, s nagyon érdekes, hogy a szerző Kurdot is annak tartja. Bár a korábban ismertetett források bizonyítják, hogy másodlagosan e faluba is érkezett német lakosság a XVIII. század közepén, ez a minősítésen nem látszik, hiszen még a magyar-német kategóriába sem került be a helység.

Összességében a vizsgált 14 Dombóvár környéki település teljes népességéből kiemelt részt képviseltek a tisztán németek által lakott helységek.

7. ábra Tolnai, baranyai és dombóvár környéki települések lakosságának nemzetiségi megoszlása a XIX. század közepén

Forrás: Fényes E. (1851)

Dombóvár környéki települések nemzetiségi összetételének változásai és az ezeket befolyásoló tényezők a dualizmus korában

A dualizmus kor nemzetiségi politikájának alapját az 1868. évi ún. Eötvös-féle törvény határozta meg. Ez a hazai kisebbségek számára kollektív jogokat nem biztosított, de még helyi szinten is erősen korlátozta anyanyelvhasználatukat (Kolossa T. 1987). Fogyatékoságai ellenére is a korban egyedülálló törvény született, amelynek megengedő, toleráns szemléletét is sok kutató hangsúlyozta (Szenyéri Z. 2004). A viszonylagosan liberális szellemet az is bizonyítja, épp az 1880-as népszámláláson kérdezték először a lakosság anyanyelvi hovatartozását.

1880-1910 között Baranya teljes lakossága jelentősen, 31,5 %-kal növekedett, még ha a köztes értékhez képest van is visszaesés. Tolna megyében ugyanez az emelkedő folyamat figyelhető meg, azzal a különbséggel, hogy nem volt az utolsó tíz évben sem visszaesés. A megye lakosságának bővülése azonban nem volt ekkora léptékű, 13,5 %-os növekmény látható. A Dombóvár környéki települések folyamatai egyesítik megyéik folyamatait, hiszen a lélekszám visszaesés nélkül emelkedett, s mértéke megközelítette Baranya gyarapodását (28,1 %). (A megyék adatai a népszámlálási adatok alapján a mai megyehatárookra átszámítottak, Szenyéri Z. 2004). Korszakunk a demográfiai átmenet hazánkban, amikor országos szinten is jelentősen nőtt a lakosság, így ezek a folyamatok nem keltenek meglepetést (5. táblázat).

A népszámlálási adatok legitimálják a XIX. század közepére vonatkozó Fényes-féle adatokat, hiszen egyértelműen jóval jelentékenyebb a vizsgált 14 településen a németek

aránya, mint a megyéikben. Összességében Tolna megyében mindig is jelentősebb volt a magyarság részesedése a teljes népességből, mint Baranyában, ehhez képest a Dombóvár környéki átlagok végig mindkét megyei átlag felett alakultak (5. táblázat, 8. ábra). Az is megfigyelhető, hogy a megyei átlagokban a németiség lényegében megőrizte arányait, Dombóvár környékére ez kevésbé jellemző, hiszen 1880-ban még többségben éltek a németek, de az arány 1910-re 40,5 %-ra esett vissza. A szlávok részesedése összbaranyai szinten volt jelentékeny végig a korszakban, Tolnában arányuk minimális volt, míg Dombóvár környékén alig lehet őket statisztikailag kimutatni. Ráadásul a „szláv” egy nagyon vegyes kategória, nem csupán a délszlávokat, hanem a tótokat (szlovákokat) is értettük a töredék adatok alatt.

Figyelemre való szláv népességet egyedül 1880-ban, s egyedül Nagyhajmás esetében mutatnak a népszámlálási adatok, a későbbiekben e településen is gyakorlatilag megszűnt ez a fajta kisebbség.

	Nemzetiségek	1880	1900	1910
Baranya	Összlakosság	237.723	322.933	312.748
	Magyarok	124.622	181.648	174.176
	Németek	78.050	108.385	100.576
	Szlávok	19.301	22.517	22.192
Tolna	Összlakosság	234.684	252.566	266.600
	Magyarok	150.087	172.649	189.521
	Németek	72.420	77.293	74.376
	Szlávok	1.113	1.380	1.447
Dombóvár környéki települések	Összlakosság	26.914	31.590	34.503
	Magyarok	12.037	16.819	20.366
	Németek	14.495	14.656	14.001
	Szlávok	205	50	46

4. táblázat Baranya, Tolna megyék és dombóvár környéki települések lakosságának nemzetiségi összetétele 1880-1910 között (fő)

Forrás: Szenyéri Z. 2004., Népszámlálások digitális adattára

Település neve	1880	1900	1910
Csibrák	95,8	59,6	79,0
Dombóvár	2,4	3,6	2,0
Döbrököz	0,8	0,2	0,2
Dúzs	91,6	92,0	87,6
Hógyész	72,7	61,7	40,0
Kalaznó	93,3	94,2	92,9
Kisvejke	97,2	50,5	58,0
Kurd	59,7	63,5	65,8
Lengyel	81,4	78,8	82,0
Mágocs	76,2	78,6	78,3
Mekényes	95,8	95,6	90,7
Mucsi	92,7	97,7	96,5
Nagyhajmás	73,9	68,2	75,7
Závod	95,6	97,0	94,9

5. táblázat A németek arányának változásai Dombóvár környéki településeken 1880-1910 között

Forrás: Népszámlálások digitális adattára

A németiség megmaradásának háttérében számtalan társadalmi és településföldrajzi okot lehet felfedezni. Eleve a korszak sajátossága volt, hogy a falusi társadalom nagy része a mezőgazdaságban, saját falujában élt és dolgozott, a hétköznapi kommunikációban sem igényelte a magyar nyelv használatát. A bevallásokban nyilván visszatükröződik, hogy ők valóban a németet használták anyanyelvként, azaz először megtanult, a legszívesebben használt nyelvként, ahogy a népszámlálások definiálták a fogalmat. Többségük csak az iskolában tanult magyarul, de a mindennapi nyelvhasználatban csak a német került elő. Az istentiszteleteken, a helyi ügyintézésben sem volt szükség a magyar nyelv értésére és gyakorlati használatára.

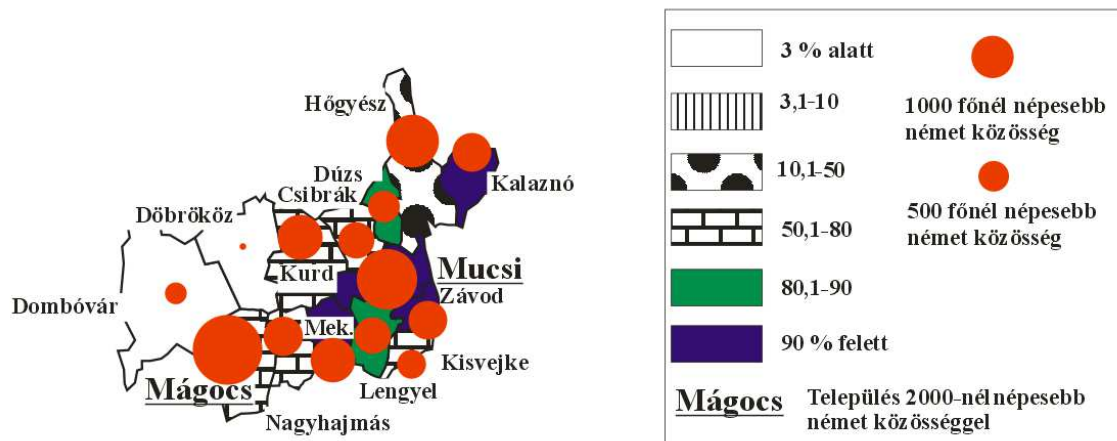
Önmagában a többségi jelleg is óriási arányban előre vetíti, hogy egy nemzetiség vagy népcsoport hosszú távon is megőrizze jelentőségét. A német kisebbséggel (3-50 %-os arány) rendelkező települések száma Baranyában nagyobb mértékben csökkent, mint a többségi jellegűeké (50,1% feletti arány) (Szenyéri Z. 2004).

Tolnában németiség zárt tömbben, főleg a Tolnai-Hegyhát és a Völgység területén telepedett meg, e falvakban kiemelkedő többséget képezett, a legtöbbször 80 % feletti helységen belüli arányokkal. A vizsgált német többségű települések e tömbterület szívében, ill. Ny-i, DNY-i határán helyezkedtek el, s szervesen kapcsolódott hozzájuk a 14 helység közé tartozó három észak-baranyai helység is. Minimális volt így a lehetősége annak, hogy vegyes házasságok jöjjenek létre, amelyek nagyobb teret adhattak volna az elmagyarosodásnak. Igaz, a kor tradíciói közé tartozott, hogy nyelvi és vallási szempontból az emberek igyekeztek az azonos ismertetőjegyekkel rendelkezőkkel házasodni (9. ábra).

A települések létszáma is nagyon nagy hatást gyakorol az etnikai szerkezetre. Minél kisebb a helység, minél zártabb a közösség, annál nagyobb esélye van az adott struktúra konzerválódásának. Tehát összességében megállapítható, hogy az asszimiláció egyik lehetséges katalizátora lehet, ha egy adott településen az adott nemzeti kisebbség alacsonyabb arányszámban él, ill. ha mindez nagyobb települési közösségekre, főleg városokra vonatkozik.

lakosságú volt, ezért a legtöbb helyen a németek megőrizték befolyásukat. Ez még akkor is igaz, ha összességében a német kisebbség aránya a magyarokhoz képest mérséklődött (5-6. táblázat, 8. és 11. ábra).

A zárt falusi közösségek, a legtöbb esetben kiugróan magas települési arányok a németek jelentőségét 1920 és 1941 között is magasan hagyták a Dombóvár környéki települések azon részén, ahol valóban kiemelkedő volt a jelentőségük. Egy hosszú időn át kialakult, stabil etnikai térszerkezet rendült meg, amikor bekövetkeztek a következő korszak rájuk nézve végzetesen tragikus eseményei.

8. ábra A német anyanyelvű lakosság száma és aránya Dombóvár környéki településeken 1910-ben

Forrás: Népszámlálások digitális adattára

Nem tartozik a tanulmány szoros céljai közé a vizsgált települések vallási megoszlásának folyamatos nyomon követése. De a németség etnikai azonosításában korábban e szempontnak nagy szerepe volt, ráadásul köztudott, hogy az identitás megőrzésében milyen fontos szerepe van. Ezért annyi következtetést azért hadd tegyünk, hogy 1880-ban a 14 helység lakosságának 83,7 %-a volt katolikus, 9,8 %-a evangélikus. Még a reformátust is érdemes a németség szempontjából potenciális vallásként megemlíteni, bár a jelentősége nem nagy volt a 0,3 %-kal.

Megállapíthatjuk azt is, hogy a három döntően vagy nagy részben evangélikus lakosságú településen a vallási hovatartozás stabilitásának is szerepe lehetett abban, hogy a korszakban mindegyik faluban megőrizte a kiindulási állapot létszámainak és arányait a németség.